

Kinda István

Archaikus büntető szokások a moldvai csángóknál

Kutatásunk során a moldvai csángó falvak 18–21. századi rendtartását és annak elemeit vizsgáljuk. Meglátásunk szerint a társadalom életét szabályozó erkölcsi és jogi jellegű normák, valamint az azokat kontrolláló tényezők társadalomtörténeti produktumok: a különböző korok történelmi tapasztalatainak, világszemléletének és jogi gyakorlatának egymásra rétegződő eredménye. A moldvai csángók erkölcsi szabályai és az azokat ellenőrző társadalmi-jogi mechanizmusok történelmi rétegei a népcsoport társadalomtörténetéből nagy vonalakban az alábbi, fordulatként értelmezett aspektusok mentén vázolhatóak fel: a.) a középkori magyar tervszerű telepítések és a spontán kirajzások csoportjai középkori normáinak, ellenőrző és büntető mechanizmusainak átörökítése; b.) a székely eredetű csángó falutársadalmak középkori/újkorai székely szokásjogban gyökerező rendtartó erejű szerveződésének megléte; c.) a középkor végén eltűnő tagolt moldvai társadalom, a csángók csonka társadalomszervezetének (Vincze 2004: 17) hátránya: a kultúra zárványszerű megmaradásának kedvező értelmiségi és polgári réteg teljes hiánya; d.) az ortodox makrotársadalomban a kisebbségi római katolikus vallás által szentesített biblikus hit izoláló, megtartó és rendtartó ereje; e.) a római katolikus egyház mindennapi életben való permanens jelenléte általi hitbeli és világszemléleti determináltság. Bár e társadalomtörténeti szintek azt mutatják, hogy ez a Kárpátokon túli magyar népcsoport sajátos utat járt be a történelem folyamán, norma- és kontrollrendszere – amint azt a következőkben kifejtjük – általánosabb aspektusaiban betagozható egy összeurópai (szokás) jogi struktúrába.

Tanulmányunkban néhány, a moldvai csángó falvakban működő archaikus büntetésformát és azok társadalomtörténeti, törvénykezési és szokásjogi kontextusát, illetve kulturális párhuzamait mutatjuk be. Példákra épülő elemzésünkben az elementáris erejű büntetések századokon átívelő interkulturális jellegét hangsúlyozzuk. A büntetések társadalmi hatóereje a csángók közösségi normái, a kultúrában előforduló szabálysértések és a közerkölcs alaposabb ismeretében érthetőek meg, ezért előbb ezek áttekintését végezzük el.

Társadalmi szabályok és kontroll

A moldvai csángó kultúra és társadalom leírásának és értelmezésének rendkívüli bonyolultsága a kultúra átmeneti jellegéből adódik. N. Luhmann társadalomkategoróriáiban a tradicionális (tagolt) és a poszttradicionális (funkcionalista) társadalmak a rétegződött vagy funkcionális munkamegosztás, valamint a társadalmi rétegződés, illetve a betöltött

funkció szerinti egyéni pozicionálás alapján ismerhetők fel.¹ E kategóriák alapján – melyeket magunk is elfogadunk – a jelenlegi moldvai csángó falvak a két társadalomtípus közötti átmeneti állapotban vannak (Kotics 2001a: 28).

Az individualista, atomizálódott modern társadalmakkal ellentétben az archaikus társadalmakat sokféle szál fűzi közösségekké. Az archaikus társadalom korporatív jellege biztosítja az egyszerre különböző csoportok tagjaként élő egyén számára a társadalmiság teljes megélését. Ugyanez a korporáció (közösség, testület) elveti tagjainak nem hagyományos, az elfogadott kulturális mintától eltérő magatartását. A szabályok megszegőit erkölcsi elbírálás alá vetik, megbüntetik, esetleg kiutasítják a csoportból. Ebben a társadalomban csaknem mindegy, hogy milyen irányban tért el ez a magatartás a normától (Gurevics 1974: 165).²

A moldvai csángó rendtartással genealógiai összefüggésben álló székelyföldi falutörvényeket erősítő ősiségről értekezve írta Imreh István, hogy „a faluközösségi normák lassan alakultak ki. A communitybeli ember, amikor rendszerbe foglalta és megerősítette őket, már időtlen idők óta meglévőeknek, öröktől fogva adottaknak érezte e szabályokat. A múlt tehát a jelenbe ékelődött, vagy úgy is mondhatnók: mélyen beleépítődött” (Imreh 1983: 15). A székely falvak írásba foglalt törvényeken alapuló rendtartásával ellentétben a moldvai csángó falvak társadalmi-jogi szabályait sosem kodifikálták. A falutörvények rögzíthetősége a moldvai román falvakkal egyező gyakorlatot mutat.³ Míg Erdélyben a szász, a magyar és a székely mikrotársadalmak az írásban pontosan rögzített kontraktuális viszonyokat, Moldvában a román népesség és a környezetükben élő csángó falvak lakossága a szóbeli tranzakcionális megállapodásokat részesítette előnyben (Pozsony 2005). A moldvai csángó jogszokások kutatása ezért rendkívüli körülményt igényel, az azokat rögzítő dokumentumok híján egyéb – főleg egyházi jellegű – írásos források adataiból, valamint a közösségi emlékezetből szűrhetjük le megállapításainkat (lásd pl. Miklós 2005: 101–131).

A 20. század elejéig fennálló normatív társadalmi intézmény, a vének vagy a falu tanácsa demokratikus törvényhozónak bizonyult: nem váltak külön az irányítók és az irányítottak. A részesekből vagy szabadparasztokból álló homogén csángó falvakban nem léteztek az eltérő érdekek szerint szerveződő különböző társadalmi kategóriák. Amit a falu vagy a vének tanácsa érdekeiknek megfelelően döntött, az mindenki számára hasznosnak bizonyult.⁴

¹ Luhmann kategóriáit alkalmazza Heller 1994: 181.

² Jól szemlélteti a szerző a pozitív irányba történő elhajlást is mint devianciát: azt az iparost, aki a céhben a szokásosnál jobb minőségű terméket készített, vagy a többiekénél gyorsabban, ésszerűbben dolgozott, éppúgy megbüntették, mint a hanyag mestert. Kutatásaink során magunk is felfigyeltünk hasonló jelenségre: a csángóknál idős asszonynak nem illik ápoltnak lenni, nem illik tetszeni akarni. A szabályszegőt a 21. század küszöbén határozottan kiutasították a társadalomból. Bővebben lásd (Kinda 2005: 40–44).

³ „A román falu életére pontosan elszigeteltsége jellemző, mintha saját magába fordulva múlta ki, anélkül, hogy írásos emléket hagyta maga után. Az egyetlen, hamisítatlan paraszti dokumentum, az maga a parasztság. [...] Nincsen írott szokásjogunk, nincsenek városi privilégiumaink, céhek szervezeti szabályzatai stb., amelyeket az állami levéltárak évszázadok óta szakszerűen őriznek” (Stahl 1992: 71–72).

⁴ Vrácsai példán: Stahl 1992: 48–49.

Mint azt a csángó norma- és ellenőrző struktúra történeti rétegzettségének vázlatában jeleztük, az egyének cselekedeteit koruk és környezetük értékrendszere, ideáljai motiválják (vö. Gurevics 1974: 8). A múltba vesző ősi struktúrára épülő közösségi normarendszer a régi szokások részleges betartása mellett változhat, és mindig az adott kor kultúrájának arculatát, világnézetét tükrözi. A szabályok alakulása mentén az azokat ellenőrző mechanizmusok is dinamikusak, tehát a közösségi büntető jogszokás is az adott kulturális kontextus terméke. A kisebb faluközösségek belső ellenőrzöttsége fokozottabb, hiszen mindenki mindenkit ismer, és a közösség számon tartja az egyének életrendjét. A megbélyegzés, a megvetés, az esetleges kiközösítés pedig olyan büntetés, amit minden erővel igyekeznek elhárítani.⁵ Erkölcsi botlás, vétség ennek ellenére gyakori a legtöbbször biblikus hiten nyugvó, istenfélőként bemutatott csángó közösségekben.

A hagyományos csángó falu életében az erkölcsi normák elsajátítása mellett legalább hasonló jelentőségű volt a szabályok betartásának ellenőrzése. Az erkölcsi-magatartási normák érvényességét és működését a tradíció és a kollektivitás támasztotta alá. A társadalom azáltal, hogy az erkölcsi normák betartását mindenki ellenőriztette, biztosította saját zavartalan fiziológiai működését. Ez az ellenőrzés az erkölcs megjelenési formáinak egészét átfogta: a nevelés, a munkavégzés, a játék-szórakozás, a szexuális élet, a vallási élet, a párválasztás területeit, valamint kiterjedt a társadalmi és a magánélet valamennyi szintjére (Veres 1984: 36).

Az ellenőrzés bűnmegelőző tevékenységként tehát a társadalmi szabályok betartásának egyének és intézmények általi folyamatos monitorizálását jelenti. Korábbi tanulmányunkban az ellenőrző intézményeket formális (felülről szervezett, az államhatalom által legalizált) és informális (belülről kitermelt, a közösségek által legitimizált) kontrollformák alapján különítettük el (Kinda 2005: 21–56). Kontrollhatást azon intézményeknek, testületeknek tulajdonítottunk, amelyeknek az adott faluközösségen belül valamilyen normarendszerhez igazított erkölcsi mércéjük, illetve konformitást kikényszerítő erejük van. A formális kontroll tényezői közt a vallás–egyház–pap többszörösen rétegzett, a hívők világi életét is felügyelő intézményt, a világi hatalom felügyeleti szerveit: rendőrség, tanács (polgármesteri hivatal), bíróság, valamint a fiatalabb generáció szocializációját biztosító iskola intézményét találjuk. Az informális ellenőrző mechanizmusok körvonalazhatatlanságuk és szervezatlenségük ellenére általában nagyobb hatékonysággal látják el feladatukat. A falu szája, annak vulgáris, ármánykodó és pletykálkodó formái, az azok nyomán módosuló közvélemény,⁶ a világi és egyházi hatalom egykori és mai informátorai (*besúgó*), a falu tagjai által közösségi kontrollként működtetett állandó *monitoring*, valamint az archaikus közösségekre jellemző transzcendenstől való óvakodás (átok, fekete mise) együttesen szoros ellenőrző hálóként szövik át a falusi közösségeket.

⁵ Székely példán lásd: Imreh 1973: 259)

⁶ A falu szája az értékek kiválasztásával és terjesztésével magasabb rendű funkciót is betölt. Ha nem volna a falu szája – figyelmeztet a szociológus Dimitrie Gusti – a társadalmi élet sok alapvető tényezője – mint az erkölcsiség, illendőség, kölcsönös segítés fölszámolódna (Gusti 1976: 193).

Ilyen állandó komplex ellenőrzés alatt a normaszegés elkövetése az ellenőrzés sikerelenségét feltételezi; a kontroll azonban önmagában nem szavatolja a bűnözés kizárását, működésének lényege a normaszegés megelőzése, azt követően a bűnös felfedése és az igazságszolgáltatás előkészítése. A szankcionálás hatásköre a legitim és/vagy legális büntetőjogi hatalommal is felruházott társadalmi intézményekre hárul. A fenti kategóriák alapján látható, hogy a szűkebb hatáskörű ellenőrző intézmények nem képesek szankció kiadására, a bűnös megbüntetésére. Még szűkebb azon intézmények köre, amelyek a normasértőt magába fordulásra, megbánásra és erkölcsi megtérésre készítetik.

A szabályrendszer normaként való tételezésekor ontológiai adottságánál fogva magában hordozza a normaszegés lehetőségét, ugyanígy az egyénekből szervezett társadalom önmagában tartalmazza bomlásának, dezintegrációjának eleve adott lehetőségeit. A kontroll és a büntető szervek az ilyen tendenciákat hivatottak egyensúlyban tartani, megfékezni. Társadalomkutatók és erkölcsfilozófusok egyetértenek abban, hogy egy-egy társadalomban a vétségek látványos elszaporodása erkölcsileg a normák tudatának megváltozására vezethető vissza, s ilyenkor az erkölcsi viszonyok azért nem töltik be szerepüket, mert azok átlagos társadalmi körülményekre kidolgozott sajátos társadalmi mechanizmusok (Egyed 1981: 13).⁷ Moldvában a tradicionális–posztradicionális közötti átmeneti társadalmi tudat okozta válság magyarázza napjaink megszorított vétségeit, s mivel a dinamikusabb erkölcsi viszonyok megváltozása nem jár együtt a lassan alakuló társadalmi intézmények megváltozásával, a kettő közötti átfedés rései a normaszegés területeként kínálkoznak. Heller Ágnes mellett érvel, hogy ez a társadalomban gyakran érzékelhető „erkölcsi hanyatlás” korszaka – amelyet Durkheim anómiaként (Durkheim 1997) definiált – tulajdonképpen illúzió: a társadalmi szerkezet ugyanis reakcióként folyamatosan kitermel más, aktualizált morális struktúrákat, azaz automatikusan ellensúlyozza az egyensúly megbillenését (Heller 1996: 39).

Láthattuk, hogy ahogyan a lokális közösségek kitermelték saját szabályrendszerüket, úgy gondoskodtak annak betartását ellenőrző kollektív erő létrehozásáról is. A szokásjogon alapuló régi szervezet jogkörét azonban a 19. században megerősödő román világi hatalom intézményei részben átvették, illetve felülírták: „1910-ben a törvényhozó, látva, hogy a védtelessé váló falusi közösségek többé nem képesek szembeszállni az új időkkel, polgári hivatali szervezetet erőszakolt rájuk” (Stahl 1992: 47). A 19. század derekán megalkuló és intézményeit gyorsan kiépítő központosított román államhatalommal szemben lassan meggyengült, a 20. századra gyakorlatilag megszűnt a moldvai faluközösségek autonómiája, amely korábban sem volt a katonarendű székely falvakéhoz mérhető (Tánczos 2000a: 203). Az archaikus közösségek felbomlását az utóbbi két évszázadban időről időre új tényezők – kiépülő hatalmi intézmények, világháborúk, kollektivizálás, erőltetett városi iparosítás – siettették. A munka- és földcentrikus társadalom erkölcsi normáihoz és

⁷ A szerző az erkölcsi élet válságait természetük alapján társadalmi eredetű eseményekhez (háború), természeti csapásokhoz (földrendés, árvíz), biológiai katasztrófához (járvány), gazdasági-ökológiai katasztrófához (aszályt követő éhínség) kapcsolódó válságok kategóriákba rendszerezte, amelyekbe általában társadalmi okok is belejárzanak (az egészségügy állapota, a tartalékok hiánya stb.).

azok érvényéhez legtovább a falu gazdarétege ragaszkodik, a földnélküliek, napszámosok vagy a városon dolgozók vetik el leghamarabb azokat (vö. Veres 1984: 40).

A modernizációs hullámok – az 1950-es években kibontakozó iparosodás, a szerveződő kollektív gazdaság, majd az 1990-es évek nyugati társadalmak kultúráját közel hozó változásai – okozta mély tudati és identitásválság, a csángó mikrotársadalmakat teljes vertikumában átfogó szkizofrénia állapotában a szociális kontroll premodern–modern elemeinek, gyakorlatainak, intézményeinek egymást felülíró komplexitása ellenére nem tudja hiánytalanul betölteni funkcióját. Moldvában az utóbbi években a világnézeti, társadalmi és a látványos gazdasági változások mellett a közösségi erkölcs és a társadalmi mechanizmusok terén, sőt még a hivatalos egyházi erkölcsi kódex tartalmában is jelentős elmozdulások tapasztalhatók. A változó kollektív szabályok és erkölcsök mellett hangsúlyos a kontrollintézmények átstrukturálódása is (Kotics 2001a: 43). Kutatások szerint az ellenőrző intézmények centralizációja során a faluközösség fokozatosan megszűnik önálló, egységes szervként fellépni, helyét autokrata módon a vallási életben betöltött szerepét túldimenzionálva a katolikus pap veszi át (Kotics 2001a: 43, Kinda 2006: 147–155).

Az államhatalom által létrehozott kontrollintézmények alatt a faluközösségek saját felügyelete gyengülő hangsúllyal továbbra is fennmaradt. A hivatalos szervek így ezt a közösségi ellenőrzést egészítik ki, illetve formalizálttá és hatékonyabbá teszik a mikrotársadalmak normáinak felülvizsgálatát. A szűkebb értelemben vett faluközösség felbomlásával az informális közösségi kontroll meggyengül és a közvélemény egysége is megoszlik, ennek következményeként a szabályrendszer betartásában és a normaszegők büntetésében a hivatalos ellenőrző szervek egyre hangsúlyosabb szerephez jutnak. A világról kialakult hagyományos tudás kiszélesedésével, az új életminták megismerésével maguknak a kollektivitáson alapuló hagyományos mikrostruktúráknak a léte kérdőjeleződik meg, ennek okán beindul az általuk fenntartott informális intézmények sorvadása. A kis közösségek felbomlása újabb (társadalmi és jogi értelemben vett szélesebb) elvárás- és normarendszereknek való egyéni megfelelés lehetőségének kedvez, a hagyományosabb csoportok által legitimnek tartott normák rendszerét a kilépők magukra nézve nem fogadják el mint legitim kontrollt. Az új életmodellek szerint élők kikerülnek a korábbi hagyományos ellenőrzés alól, a szűk értelemben vett közösségből, és annak tagjaival ellentétben kizárólag az állampolgári szabályokat, a legális kontrollt és az állampolgárra szabott szankciókat fogadják el.

A 20. századi csángó társadalmakat többnyire a szokás és a törvény együttes jelenléte jellemezte (Tánczos 2000b: 208), s a tradicionális gyakorlat fokozatos háttérbe kerülése mellett ugyancsak ez a szinkronitás tekinthető a 21. század eleji csángó társadalom működési alapjának.

A normaszegő

A társadalom negatív struktúráját vizsgálva Foucault arra a következtetésre jutott, hogy minden társadalomban bizonyos számban előfordulnak egyének, akik nem engedelmessé válnak a normák és a kényszerek rendszerének, méghozzá egész egyszerűen azért, mert a kényszerstruktúrák attól azok, amik, hogy az emberek hajlamosak kibújni alóluk. Nyilvánvalóan az a kényszer, amit mindenki elfogad, nem kényszer többé (Foucault 1999: 252–255).⁸ Kik azok a személyek, akik esetében a viselkedési mintáktól negatív irányba való elhajlásról, nonkonformizmusról, devianciáról beszélünk? Az erkölcsfilozófia értelmező lelkismeretről (Heller 1996: 68) beszél az olyan személy esetében, aki a társadalmi normáknak egyéni interpretációt ad, a közösségi erkölcsöt újraértelmezi, és ennek az átstrukturált értékrendnek megfelelően alakítja életét. A megszokottól eltérő életstratégiát választó egyén deviánsnak, eretneknek vagy bolondnak minősül azokban a társadalmakban, ahol a viselkedési/viszonyulásbeli normákat szentnek tekintik, értelmezésüket, ellenőrzésüket a papok vagy az egyház kisajátítják – akárcsak a csángó falvak társadalmának esetében, vagy az értelmezésüket illető kollektív vélemény a világi hatalomba ágyazódik. A normák személyessé alakítása és az immáron deviáns szabályrendszer beépítése önmagában provokatív a külső tekintélyt megtestesítő közösség felé. Az erkölcstelenség pszichózisának jeleit⁹ mutató egyén ebben a szellemben fogant intézkedései, eljárásai, egész viselkedése már egy deviáns ember képét nyújtják, következésképpen kiutasítják, nevetségessé teszik, és a kollektív erő rendelkezésére álló minden eszközzel büntetik (vö. Heller 1996: 68–69). Más források szerint a természetellenes viselkedésű (deviáns) egyének nem mindig a tetten ért vétkezők közül kerülnek ki, hanem olyan emberek sorából, akik a szociális élet peremére sodródtak, meggyanúsítottak, megcsúfoltak, a társadalomból kirekesztettek (Imreh–Pataki 1992: 314).

Foucault a társadalom perifériájára szorult egyének definiálásánál négy kategóriát vett a megfelelés mércéjeként, s mivel ezek a legmeghatározóbb társadalmi szerepek, a belőlük történő kizárás a társadalomból való eltávolítás kritériumait jelentik: 1.) a munka és gazdasági termelés rendszere (akik nem vesznek részt abban felmentés vagy alkalmatlanság miatt, marginalizálódnak); 2.) marginalizáció a család viszonylatában (egyedülállóak, cölibátusban élők); 3.) a társadalmi diskurzus rendszerének kirekesztettjei; 4.) a játék rendszeréből való kizárás. Az archaikus és a jelenlegi társadalmakban az örületet mindig ez a négyszeres kizárás sújtja: munka, család, diskurzus, játék (Foucault 1999: 253–257). Összefüggésükben vizsgálva két interpretációs alternatívánk van tehát a deviancia megjelenésével kapcsolatban: a.) azért beszél egy közösség deviáns egyenről, mert az tetteivel, viszonyulásával a normarendszer, az értékrend ellen vétett; b.)

⁸ A szociálpszichológus Hankiss Ágnes szerint van olyan norma is – a hazugság tilalma –, amelyet, ha nem akarunk embertársainkkal és önnön értékrendszerünkkel minduntalan összeütközésbe kerülni, szükségképpen meg kell szegnünk (Hankiss 1978: 14).

⁹ Egon Friedell terminológiája (lásd Friedell 1994: 173–175).

azért válik az egyén – kvázi – deviánssá, mivel a közösség bizonyos mértékben megszakította vele a kapcsolatot, s nem rendelkezik megfelelő ellenőrzési felülettel annak élete fölött. Ebben az esetben a közösség az, amely megkonstruálja a normaszegőt: a kinézett egyén kényszerítve van, hogy a lehető legteljesebben megélje perifériakusságát. Másként fogalmazva két deviancia-konstituáló tényezőről beszélhetünk: az egyént vagy *tetteinek* fényében, vagy *társadalmi helyzetének* függvényében stigmatizálják és zárják ki a közösségi interakciókból.

A gyorsan fejlődő-átalakuló átmeneti társadalmakban a normák eróziója bizonytalanságban, valamiféle diffúz tudatállapotban tartja az embereket, mert nem tudhatják pontosan, hogy végtére is érvényesek-e (még) vagy sem bizonyos normák, megszegésükkel vagy figyelmen kívül hagyásukkal vétkessé válik-e az ember vagy sem. Ezek az átalakuló közösségek az új, társadalmilag még nem egészen elfogadott és szankcionált normák, valamint a halványuló szabályrendszer kettős függőségrendszerébe kerülnek: cselekedeteiktől függetlenül bizonyos fokig mindig normaszegőnek érzik magukat, s így valamiféle elmosódó körvonalú büntudatérzés állandósul bennük (Hankiss 2004: 283). A fejlődés különböző fokain álló társadalmak büntudat- és bűnösségreceptióját Riesmann vázolta fel. Amennyiben osztályozását elfogadjuk, úgy a hagyományos társadalmak, az újkori európai társadalmak és a modern ipari társadalmak bűnnel és bűnösséggel szembeni attitűdjeit olyan séma szerint írhatjuk le, amelyben a hagyományirányított emberi magatartás és a szégyenérzetet keltő normasértés a belülről vezérelt magatartással társuló, büntudatot előidéző normaszegésen keresztül a fejlett társadalmak kívülről irányított magatartása irányába mozdul el (Riesmann 1950, idézi Hankiss 2004: 275). E klaszifikáció alapján a moldvai csángó közösségek átmeneti jellegét a három fejlődési fázis együttes jelenléte jelzi.

Végezetül még egy különleges kategóriáról kell szólnunk. A normaszegések egy furcsa csoportját képezik azok a vétkesek, amelyek a kodifikált szabályok szerint büntetést, a társadalmi gyakorlatban azonban – vagy legalábbis a közösség egy részének morális értékrendjében – egyfajta elismerést váltanak ki. Mérlegelésük és minősítésük több tényező függvénye, társadalmi elfogadottságuk tehát igencsak relatív. Egy település morális életét feltáró tanulmányának szexuális erkölcsökkel foglalkozó fejezetében Veres László utal arra, hogy a szigorú tiltások és büntetések ellenére a falu lánycsoportjának tagjai a szüzességét veszített társukat nemhogy nem közösisítették ki, hanem titokban még fel is néztek rá, amiért bátor volt (Veres 1984: 42). Moldvai csángó falvak példáján Kotics József jelzi, hogy – a székely falvakhoz hasonlóan – a más faluból, a kommunizmus idején pedig a kollektív gazdaságból való lopás erénynek minősült (Kotics 2001a: 34). Bár nem részesültek szigorú büntetésben, kutatásaink szerint az első példát követő csángó lányok hosszabb távon mégiscsak megbélyegzettek, a termelőgazdaság meglopását elkövetők és hangoztatók tolvajlásra hajlamos, ambivalens megítélésű, megbízhatatlan személyként sorolódnak be egy-egy csángó falu erkölcsi értékrendje szerinti alsóbb kategóriákba.

Büntetések

Dolgozatunk fentebbi fejezetében a normák és a társadalmi kontroll tárgyalásánál jeleztük, hogy azok speciálisan egy adott társadalmon belül érvényesek – azon társadalmon belül, amely elvileg elfogadja és számon kéri azokat. A büntetőjog és a büntetések társadalmi gyakorlatait, azok kialakulását elemző kutatók egyetértenek abban, hogy – a normákkal ellentétben – a büntetések európai, nemzetközi jellegűek (Vajna 1906, Tárkány Szücs 1981, Dülmen 1990, Foucault 1990).¹⁰ Ez azt jelenti, hogy a magyar történelemben a büntetőjog fejlődése az európaival párhuzamos szinkronfejlődés, annak ellenére, hogy a Kárpát-medence a nyugati társadalmi-történelmi viszonyok peremvidékére szorult: a büntetőjog eszmetörténetét tehát nem lehet a kontinensen országosan elkülöníteni, sem megérteni szélesebb kitekintés nélkül (Szabó 2004: 72–73). Emellett az egyetemes jelleg mellett bizonyít a moldvai csángók falvaiban érvényesített valamennyi büntetési forma is.

Egyértelmű számunkra, hogy a régi korok büntetései nyilvánosak voltak. A társadalom ezáltal felmutatta az elítélendő cselekvéseket, és egyben tudatosította tagjaiban a testi-lelki fájdalommal járó megtorlás bárkire kiterjeszhető lehetőségét. Nem nehéz egyetértenünk a főleg németalföldi példán dolgozó, de számos közép-kelet-európai adatot is felhasználó Richard van Dülmennek, aki szerint a nyilvános büntetések a kultúra lényegi összetevői. Fogalomhasználatában a *rettenet színháza* a késő középkortól a felvilágosodás korán át a 19. század elejéig tartó, hagyományos büntető rendszereken alapuló nyugat-európai társadalmi gyakorlatot, a nyilvános kivégzéseket fedi. „Ezt a bonyolult és számunkra idegen világot csak akkor érthetjük meg, ha sikerül megszabadulnunk attól a felvilágosodás óta belénk rögzült elképzeléstől, miszerint a régi törvénykezést a kegyetlenség jellemezte. Kétségtelen, hogy az volt, de a szabadságvesztés ismeretlen, a rendőri felügyelet pedig kivitelezhetetlen volt” – figyelmeztet a szerző (Dülmen 1990: 9–10). A kora újkor társadalmában a hatalom által szervezett nyilvános büntetések jól meghatározott rituális szerepet tölthettek be: a normaszegő büntetése által megtörtént a társadalmi rend restaurációja, a szabályok megszegését megtorolták és elrettentő példával szolgáltak. A nép a nyilvános kivégzéseket megtisztító, áldozati aktusokként élte meg, amelyeken keresztül áthatott a propagandisztikus szándékú hatalmi erődemonstráció is (Dülmen 1990: 11). A 19. században a büntetések enyhülése tapasztalható, de például a kerékbetörési rituálé még a 19. század jó részében is érvényben maradt (Durkheimet idézi Szabó 2004: 125). A halálbüntetés visszavonása a büntető rendszer átalakítása miatt következett be, és nem a szankciók enyhítése miatt történt, hisz annak végrehajtása még a jelenlevők körében sem volt visszariasztó hatású – mutat rá Szabó András (Szabó 2004: 91).¹¹

¹⁰ A büntetőjogtörténet-kutatás egyetlen speciális magyar büntetésmódot jelez: az eklézsiakövetést (lásd Vajna 1906: 145).

¹¹ A rituális jellegre és a rettenet megélésének széles társadalmi igényére utal Dülmen a következő sorokban: „Amikor a 18. században a kivégzéseket kezdték egyre inkább a naplopók szórakoztatásának és az egyszerű nép mulattatásának tekinteni, még mindig akadtak olyanok, akik úgy vélték, hogy a részvétel sokuknak a büntetett által megsértett világrend visszaállításának aktusát és egy megtért bűnös vallási feláldozásának »ünnepelet« jelenti.” (Dülmen 1990: 12).

Úgy véljük, hogy az adott kultúra jellege büntetéseiben igen markánsan kiütözik, s mivel azok megfontolt, a hagyomány által kodifikált és legitimizált cselekvésekként az emberi-jogi attitűdök szankcionáló minőségében születtek, lényegükön keresztül a kultúra legmélyebb, archaikus rétegei tárulnak fel.

A normaszegés megállapítása és lehetőség szerinti szankcionálása sorrendben az informális, majd a formális intézmények részvételével történt: első fokon rendszerint az informális ellenőrzés tényfeltárása mutatta ki a bűnösséget, a normaszegés minősége és mértéke pedig döntési alapként szolgált a bűnösnek a formális, szankcionáló feladatkört is betöltő legális intézmény kezére játszásában. Amennyiben a normaszegő a kollektív erkölcsi értékrendet a lehető legdurvábban megsértette, a közösséget rendkívüli módon megbotránkozította, úgy a közösség maga folyamodott a büntetés végrehajtásához és a társadalmi rend helyreállításához. Az archaikus közösségekben fennálló büntetőjog a modern törvénykezéssel ellentétben nem a bűnös megjavítására és társadalmi reintegrációjára, hanem a társadalmi jogrend visszaállítására törekedett (Dülmen 1990: 10).

A moldvai csángó büntetőgyakorlatban el kell különítenünk a becsületbeli és a testi büntetéseket. Az erkölcsi megítélés csak morális értékítéletet, rosszallást jelent, de ehhez ténylegesen nem fűz szankciót. Az erkölcsi alapú büntetőjogi értékítélet azonban jól megszabott szankciót fűz a jogi minősítéshez.¹² Az újkori és modern kori szankciók legalapvetőbb sajátosságát, a pillanatnyi büntetést felváltó, hosszasan szemlélhetőségen keresztül konkretizálódó huzamos szankciót Beccaria, a francia forradalom korának büntetőjogásza dolgozta ki (Szabó 2004: 91). Moldvában ezzel az igen elterjedt aspektussal főleg a közösség és a katolikus egyház büntetéseiben találkozunk, a huzamosság jelentősége itt az erkölcsi megsemmisüléssel járó teljes körű nyilvánossággal való szembesítés elérése (például a megesezt leány hét vagy kilenc vasárnapon keresztül vezeklésül az oltár előtt fekete keresztet tartott a nagymise alatt).

Abból az alapállásból kiindulva, hogy a büntetés intenzitása annál nagyobb, minél fejletlenebb az adott társadalom és minél abszolútabb a központi hatalom (Durkheimet idézi Szabó 2004: 125), az alábbiakban szemügyre vesszük a moldvai csángó társadalomban alkalmazott büntetéseket, a büntető struktúra egységében való láttatása céljával. A közösségi akaratot kinyilvánító büntetések közt különbséget teszünk a közösség által kitermelt és gyakorolt, valamint a közösség helyeslő hozzájárulásával végzett egyházi-papi szintről megfogalmazott szankciók között. A legújabb, az állami hivatalos szervek büntetési mátrixának nyilvánosság kizárásával működnek.

Egyéni, közösségi büntetések

Ezek a szankciók valójában egy-egy normaszegés büntetési eljárásának elemeire bontott, letisztázott formái, alkalmazásuk során tehát ezek halmozását, szinkronitását, az egyes esetek súlyosságának függvényében adaptált ötvözött változatait figyelhetjük meg.

---

¹² Bibó István, továbbgondolja Szabó 2004: 113.

a.) *Pletyka*. A pletyka normatív jellegét tanulmányozva állapítja meg Keszeg Vilmos, hogy „olyan közösségi funkciókat egészít ki, amelyek nélkülözhetetlenné teszik. Informál, kontrollál, szabályoz, szankcionál” (Keszeg 2001: 143). Ugyanakkor ez a legerősebb informális, szabályozatlan közösségi cselekvés, amely a társadalmi kontroll minden formájának alapjául, kiindulópontjául szolgál, sőt esetenként annak kiteljesítéseként és levezetéseként működik. A pletyka olyan értelemben tekinthető a társadalmi kontroll eszközének, amennyiben társadalmi kényszerként nyilvánul meg a törvénysértő viselkedés elkövetőjével szemben, rábírva azt a társadalom által normatívnak tekintett erkölcsi szabályok és értékek elismerésére (vö. Kotics 2001a: 27–48). Abban az esetben, ha közvetlen konfrontációra nincs lehetőség, a pletyka a kibeszélt személy tekintélyének csorbításával, megszegyenítésével, megalázásával közvetíti a közösségi szankciót (Kómiés 2001: 220). A feslett életvitelű személyek kigúnyolása szintén a pletyka diskurzusának részeként működött. A „beszéli a falu” kifejezés tehát valójában az információ nyilvánosságba juttatásával már önmagában is egyfajta erkölcsi büntetést fed.

b.) *Nyilvános megszegyenítés*. Főleg kisebb értékű lopások esetén alkalmazott eljárás, amely során a tolvaj a közösség előtt beismerte tettét, és szégyent, valamint megbánást tanúsított, és ígéretet tett, hogy többet nem lop. Példastatuálás szándékával a közösség dönthetett úgy is, hogy a lopott holmit a tolvaj nyakába kötötte és végighajtotta a falun, miközben annak kiabálnia kellett, hogy „*Aki úgy tesz, mint én, úgy jár, mint én.*”¹³ Ennek a büntetési módszernek az alkalmazása néhol napjainkban is előfordul, éppen a feldolgozhatatlan szegénnyel járó elrettentő hatása miatt.¹⁴

Nyilvános megszegyenítésre számíthatott még a 20. században is az a leány, aki nem szűzen ment férjhez, és az csak a nászéjszakán derült ki. Újdonsült férje ilyenkor az alapos verés után a közösség figyelő tekintete mellett hazakergette szüleihez, és kérhette a hozomány kiegészítését is (lásd Kotics 2001a: 33).

c.) *Önbírászkodás*. Ez a büntetésforma a legitim vagy legális büntető fórum megkezdését jelzi, azt a gyakorlatot, amely során a bűnös szankcionálását maga a megkárosított végzi. Az önbírászkodás bosszú jellegénél fogva gyakran súlyosabb büntetést jelent, mint amire a közösségi vagy a hivatásos törvénykezési fórum ítélné a bűnöst. Általában a bűn és a büntetés között eltelt időszak rövidebb, mint formális bírászkodás igénybevétele esetén. Bár az önbírászkodást mint büntető jogszokást nem tartották becsületes dolognak, az egész magyar nyelvterületen rendszeresen éltek vele. Leggyakoribb formái a földelszántás, az elbitangolt jószág verése, a haragos megverése, a kimuzsikálás és kitáncoltatás voltak (lásd még Veres 1984: 54). Moldvából számos példa bizonyítja a harag szülte önbírászkodás gyakorlatát. Szabófalvi adat szerint a 20. század derekán a lét alapját jelentő földet az öreg gazda eladta anélkül, hogy házas fiait megkérdezte volna. Amint

¹³ Peti Lehel a *kirikótást* a lopás kezelésének hatékony aktusaként írta le dolgozatában (Peti 2007: 286–288).

¹⁴ A háromszéki Zágóban 2007 őszén a szárazság miatt megszorodott sorozatos mezőlopások miatt szigorú intézkedéseket vezettek be. „A mezei szarkákat is kézre kerítik, elkobozzák a szekereiket, amivel a szénát lopják, s szegényszemre kiállítják a falu központjában azzal a felirattal: *Így jár, aki lop!*” Zágóban lecsaptak a juhnyájakra. (*Háromszék*. 2007. szept. 5.)

azok megtudták, megölték az apjukat (Imreh–Szeszka 1978: 20). Ugyancsak ez a forrás hoz példát a legitim jogkörrel való visszaélésre, a faluközösség által nem egyértelműen helyeselt önbíráskodásra is. „1900 előtt – mondják az öregek – egy ember tavasszal nem akart a határkert javítására kimenni. Az akkori bíró addig járt lóháton, míg kivitte az engedelmességet megtagadót a határkert javításához, és amikor a lakos a neki jutó részen dolgozott, a bíró – azért, mert nem akart a maga jószántából a közmunkára menni – lóháton rárontott és legázolta a lóval a szegény embert, aki ott halt meg helyben a ló patái alatt” (Imreh–Szeszka 1978: 202). Érdekes a szerzők adata a csángó öltözetdarab, a főkötőként használt *kerparuha* szabófalvi eltűnésének körülményeire vonatkozóan is: „A kendővel bekötött fejviselet és a kerpa használata még a török uralom idejéből való, ami megmaradt az 1918-as háborúig, amikor bíró volt Rob János, aki kötelezte a mi asszonyainkat, hogy hagyják el ezt az elmaradott viseletet, és aki nem akarta, amikor találkozott a bíróval, ez a fejkötő kendőt letépte a fejről, és így féltükben az asszonyok elhagyták ezt az elmaradott viseletet” (Imreh–Szeszka 1978: 206).

d.) *Gyalázás*. Az önbíráskodás triviális formája, amely során a büntető fél szóban és tett által emberségében sérti meg a haragját kiváltó személyt. A káromkodó-gyalázkodó szankciók állandó eleme az emberi ürülék, fenék, nemi szerv emlegetése, illetve provokatív mutogatása.

e.) *Népitélet*. Elsodró, elemi erejű kollektív büntetés. A közösség együttes erővel lép fel a kárát okozó, különleges súlyú vétket elkövető megbüntetése érdekében. Különböző eljárásokat vetettek be a büntetés során: verés, megkötözés, halálra ütlegetés, megegetés, keresztre feszítés, száműzés. A népitéletek gyakran a szankcionált személy halálát okozták.¹⁵

f.) *Kiközösítés*. Társadalmi elkülönítést, a közösségi kapcsolatok megszakítását jelenti. Ezt alkalmazták például a vallásukat elhagyó személyekre vagy a kollektivizálás kezdetén az azt támogató és a pártba önként beálló családokkal szemben is. Kiközösítést eredményezhetett a pap általi kiátkozása is a bűnösnek, akivel a közösség megszakította a kapcsolatot. Ez a büntetés a marginalizált személy társadalmi halálát jelentette, és leggyakrabban a falu elhagyására készítette.

g.) *Átok, imádság*. A szakralitás és a fekete mágia erőit büntetésre sarkalló indulattal telített imaformula. A csángók úgy tartják, hogy az átok hatékonyabb szankcionáló erő a világi igazságszolgáltatásnál. Átok vagy imádság végzésekor specialista – román pap, szerzetes – segítségét is igénybe veszik. A rituális átok rontó hatásait, jeleit a bűnösön egész életen keresztül keresik.

h.) *Ráböjtölés, fekete böjt*. A babhúzással és a kártyavetéssel szemben – amelyek a bűnös kilétének felfedezésére irányulnak – a ráböjtölés mágikus technikaként a bűnös transzcendens általi szankcionálására irányul. Az igazság kiderítéséért és a vétő példás megbüntetéséért fekete böjtbe kezdő család tagjai meghatározott napon (általában pénteken) szigorú böjtöt tartanak, ilyenkor az állatállományt sem látják el. A ráböjtölés egyik nyomatókos aspektusa a rituális meztelenség: a példák szerint a böjtöt fogadó fehérsze-

¹⁵ A népitéleteket az *Egy archaikus büntetés – a népitélet* fejezetben kiemelten fogjuk taglalni.

mély meztelenre vetkőzve naphosszat imádkozik (lásd Peti 2007: 292–293). A transzcendens büntetések, mint például a rábőjtölés és az imádság között maguk a csángók ritkán tesznek különbséget, a többféle mágikus praktika közül mindig az adott célnak megfelelőt – gyakran egyszerre többet is – alkalmazzák.¹⁶

Az egyházi szféra büntetései

a.) *Kiprédikálás.* Az egyház- vagy faluközösségben tapasztalt normaszegések templomban történő nyilvánossá tételének pap által végzett büntető célzatú aktusa. A kiprédikálás a közösségi pletyka, a megszólás pap által működtetett megfelelője. Mint ahogyan az emberek egész életükben óvakodnak attól, hogy a falu szájára kerüljenek, úgy a kiprédikálástól való félelem még erősebb. Az oltárról kibeszélni vagy megszidni valakit egyenértékű a normális magatartású társadalommal való szembeállításal, megbélyegzéssel, amely az illető társadalmi meghasonlását idézi elő.

b.) *Pellengér, nyilvános vezeklés.* Nyilvánossága által megszegyenítő erejű egyházi büntetés, a társadalmi kontroll hatásos eszköze. Leginkább a szexuális erkölcs előírásainak megszegőit sújtották ezzel a szankcióval. Meghatározott számú alkalommal a nyilvános vezeklésre ítélt személy a mise ideje alatt az oltár előtt állva az előírt megszegyenítő kellékekkel (fekete gyertya, töviskoszorú, fekete palást) kellett elviselje a közösség rosszálló tekintetét. *„Kellott három vasárnapot hallgasson uljan lány egy öl csihány, duduj, uljan szúrós csipkék egymásba. Kellott a templomba tartsa. A mise alatt, ott be a templomba. S tartsa feteke lepedőt, feteke keresztet, hogy szenvedje ki bűnit, hogy ne csánjon...”*¹⁷

c.) *Eltiltások.* A moldvai csángók nagyfokú vallásosságára építő papi büntetés, amely során a szakrális szférával való kapcsolattartástól, a lélek higiéniájának biztosításától tiltja el a bűnöst. Az áldoztatás megtagadását Krisztustól történő eltávolításként éli meg a szankcionált egyén. Kutatásaink adatai alapján ez a büntetőeljárás a pap akaratával való szembeszegülés esetén fordul elő. *Nem hagyta, hogy menjen a tinérét (fiatalság) hajdonfejt, aszongya, a templomba nem lehet bėjönni hajdonfejt. Ha éleljenj áldozni hajdonfejt, nem adja bé szentséget. Azt mondja, menj, köss ruhát s aztán jőjj ide!*

d.) *Papi átok.* Az egyházzal, valamint a pappal szembeszegülő egyén büntetése. „...a klézsei pap kiátkozott egy leányt azért, mert feljelentette a papot, hogy a segélycsomagból származó kávéért pénzért eladja. S hogy ez hogy történt, az is nagyon érdekes, csak a görögkeleti egyháznál hallottam ilyesmit, hogy kiátkoznak valakit nyilvánosan a templomban. A pap gyertyát gyújtott és kiátkozta, s a gyertyát eltaposta az oltáron” (Kallós 1993: 101). Papi átok sújtotta Szabófalván azt az illetőt, aki leányt rabolt. Törvénytelen tettéért a pap fekete ruhába öltözve a gyülekezet előtt nyilvánosan átkot szórt a leányrablóra (Imreh–Szeszka 1978: 205).

¹⁶ Erről bővebben: Peti 2007: 291–294.

¹⁷ A megesett leány moldvai büntetőírításairól hosszabb tanulmányt közölt Ilyés Sándor (Ilyés 2005).

e.) *Fekete mise.* Mágikus erőket invokáló büntetés, egyházi specialisták – pap, szerzetes – végzik. A fekete mise mibenléte, a rítus leírása eléggé eltérő az adatközlők, a csángó falvak és a kutatások függvényében.

Saját gyűjtéseink alapján a fekete misét a pap a szószéken végzi, egyes adatok alapján mezítláb, egyedül vagy a falu asszisztálásával, fekete borítójú idegen nyelvű könyvből olvas fel, miközben kezében fekete gyertyát tart. A rítusszöveg elmondása után a gyertyát darabokra töri és a földhöz üti, így kiáltva: *Az Atya vele seperje ki a házát!* A fekete mise *csórláb való* (mezítlábas) megtartása a bűnös rituális elveszejtését jelenti. *S azt mondta a pap, hagyjátok el, me meghejetelek én tiktököt.* [Mit csinál?] *Meghejete, mond egy misét. S nekifogott a pap s mondott egy misét, s egy-két hétre elvágta a trén [vonat] háromba azt a kölyköt...* A fekete mise lényege valójában két látványos esemény során teljeseedik ki. Az első a mezítlábas mise rituális szövegeinek elmondása, amely a meggyőződéses vallásosságot a világvége katartikus félelmével egyesítve a hívők kollektív halál-félelmét idézi elő. Klézsen 1991-ben a pap által tartott fekete mise alatt *a nép meg volt ijedve, az öregek bőgtek, mer ők tudták, ők még érték azokat fekete miséket.* A második, a miséhez konkrét értelmet társító történet valamelyik fél szerencsétlenségének eseménye, illetve annak a közös narratív repertóriumba való kerülése.

Klézsei adatok szerint például *„azoknak is mondtak fetekemisét, amelyik például előbb született, amint kellett”* (Ilyés 2005: 81).

Halász Péter leírása szerint a fekete misét általában olyankor veszik igénybe, amikor valakinek a halottja nem a falu temetőjében nyugszik. Ilyenkor a gyászoló család a pap segítségével „visszahozza” a halottat szülőfalujába. „Csináltatnak egy ravatalt a templomban, s a pap a ravatal előtt – »melyről hiszik, hogy valóságosan is ott van a halott« – elmondja a megfelelő imádságokat” (Halász 1991: 551). A fekete mise ez utóbbi két funkciójával nem találkoztunk a csángó falvakban végzett kutatásaink során.

f.) *Istenítélet.* A papi átkot és a fekete misét a moldvai csángó falvakban az istenítélet formáiként tartják számon. A büntetőrítusok során a papok vagy a szerzetesek a rítus specialistáiként, ember és Isten közötti közvetítőként szerepelnek. Az igazság kiderítése, a társadalmi rend helyreállítása *Isten segítségével* történik. Az istenítélet a normasértéssel vádolt és a megkárosított vagy vádló közti, a pap vagy a lokális egyházi vezetés elé vitt nyilvános vitájának legelfogadottabb igazságszolgáltató eljárása. Az eredménytől függően a közösség számára nyilvánvalóvá válik, hogy kinek volt igaza: az isteni büntetés a hamis fél fejére száll. Ezt az elemi büntetést a csángók az igazság rettenetes kinyilvánításaként élik meg. Az istenítélet súlya alatt a romlás lehet fizikai (maga a vétkes személy betegszik meg halálosan és pusztul el), lehet a gazdaságát sújtó jellegű, de társadalmi vonatkozású, a vétkes családját érintő istenítélet is előfordulhat: a norma ellen vétő elveszítheti családtagját is az igazságos ítélet során. Abban az esetben, ha valaki rossz szándékkal kért fekete misét, annak mágikus büntetőereje visszahat rá: *Ide hoztak vót valami gunyákokot, ...egy mesin, gunyákkal. S a pap osztogatta, adta, zembereknek. S ment a falu. Ej, egy aszanta, osztott amit osztott, többit odaadta nyámjinak, aszangya, s elvette ő. Pap megharagudt s kiimádtá. Nem sok üdeje, itt. Kiimádtá, pap fekete misét csánt s a gyortyákokat meggyújtotta, mikor kifogyott a mise, eltörte gyortyát, s odaütte fűdhöz s aszonta: az Atya vele seperje ki e küszöböt! Ej,*

telik-múlik az üdő, eltőtt egy esztendő, s akkor eljött egy nagy víz, elvitte az asszont házastól. [...] Ej, telik-múlik az üdő, páter elment ki Magyarországra, [...] ej, mikor jött haza, egy mesinba beütültek s ő is meghalt a mesinba. A bűn egyértelmű megállapítását – az asszony bűnösségének elfogadását – megzavarta egy nem sokkal későbbi fejlemény: a pap Magyarországról visszatérve autóbalesetben meghalt. A tragikus eseményt a falu jelzőként értelmezte a pap bűnösségére vonatkozóan, és a közvélekedés szerint ki kellett volna egyeznie a két félnek a rettenetes, igazságos megoldáshoz való folyamodás helyett.

A fekete mise és az istenítélet mint rituális igazságszolgáltatási eljárások a középkor vallásos-mágikus világvilágképének modern korig megmaradt elemei. A középkori ember hiszékenysége közismert – fejtegeti a középkori ember világvilágképét kutatva Gurevics: az archaikus ember meg van győződve arról, hogy az isten minden tettet azonnal jutalmaz, vagy megtorol. Ebben a világban tehát nem a csoda szorul magyarázatra, hanem a csoda hiánya (Gurevics 1974: 156–157, Gurevics 1987: 188). Ezt a mély meggyőződést aztán az egyház és a papok évszázadokon keresztül felhasználták a nép ellenőrzésére és féken tartására. A 20. század derekán „ha valamelyik asszony megkísérelte, hogy letegye magzatját és a pap megtudta, azt a templomban elátkozta, hogy gyilkolt és nem fog a mennyországba menni, hanem a pokolba. A nép írástudatlan, mindent elhitt, amit a papok mondtak” – emlékszik vissza egy csángó önéletíró (Laczkó 1994: 113).

g.) Adaptált, modern kori büntetések. Azokat a pap által kitalált, alkalmazott büntetéseket soroljuk ide, amelyeket a különböző helyzetekhez alakítva rónak ki. Ilyen átalakított szankciónak tartjuk a nyilvános vezeklés pénzzel, adományokkal, papi ruha vásárlásával való megváltását (lásd Ilyés 2005: 77–79), az egyházi munkára ítélet, lealacsonyító helyzetek nyilvános elviselését. Klézsei adat szerint régen a magzatgyilkos anyát a pap a közösségi nyilvánosság mellett a következő módon büntette meg: „*Ó, bérekesztette még a pajtába es, a disznyópajtába bérekesztette, tékából, azt mondta, onnan egyék, kinek nem volt böcsülete*” (Ilyés 2005: 78). Trunkban például 2004-ben a pap büntetésként a gyülekezetet a földre kényszerítette: *Feküdjetek hasra, orrotokkal a földre.* [Miért tegyettek úgy?] *Zajongtunk. Igen, de nemcsak a fiatalokat, az öregeket is, mind. Mindenki, orrával le [a földre]. [S lefeküdtek?] Le kellett. Egy ha nem térdel le, ahogy kell, megállítja a misét. [...] Letérdepeltet héjra, dióhéjra.*

Világi hatalmi büntetések

A világi hatalmi büntetések közé soroljuk a román államhatalom megszilárdulása után kidolgozott és gyakorolt büntetőeljárásokat, amelyeket azokban az esetekben hajtottak végre, ha a közösség a hatóság kezére adta a bűnöst. Ha a faluközösség vagy annak képviselői úgy döntöttek, hogy megtartják az ítélkezés jogát, a normaszegőre a saját kultúrában meghatározott archaikusabb, általában a hatóságinnál keményebb szankciót róttak.

a.) Pénzbírság. Tolvajtság, csendháborítás, verekedés esetén alkalmazott hatósági büntetés. A rendőrség által kirótt pénzbírság a megkárosítottak szerint nem garantálja a normaszegő megtérését és megjavulását. Ellenkezőleg, akár bosszúra sarkallhatja a vétkest, újabb normaszegések alaposabban kitervelt, körültekintőbb elkövetésére.

Az idősebbek ma még a transzcendens erők bevonásával végzett bírászkodás igazságában és hatékonyságában hisznek.

b.) *Börtön*. Súlyosabb normaszegések esetén a világi hatóságok a bűnöst szabadságvesztésre ítélik. A csángó falvakban elvétve találunk börtönbüntetésre példát. Azt a klézsei férfit, aki valamikor meggyilkolta a feleségét, a közösség nem a börtönnel tarkított múltja, hanem az erkölcsi és egyházi vétség (mivel a tízparancsolatot szegte meg), a gyilkosság tettének elkövetése miatt zárja ki.

Egy archaikus büntetés – a népítélet

A faluközösségben munkálkodó ember életében a fel-felbukkanó normaszegések ellenére a rend, a megállapodottság, a szabályozottság volt a jellemző. A rend ellenségeivel szembeni erőt a *communitas* jelentette. A szigorú közvélemény – amelynek figyelmét semmi sem kerülhette el – büntetése a pénzbírságnál is súlyosabb volt, kivetettséget jelenthetett. A régi írásokban és a falutörvényekben is szerepel ez a pár félelmetes szó: ha nem cselekszi az előírtat, „a falu bosszújára marad” (Imreh 1973: 88). A népítélet, a falu bosszúja váratlansága miatt azt a ritkán szabályozható elemi közösségi büntetést jelentette, amely végzetes kimenetelű is lehetett a bűn fokának és a kiváltott társadalmi felháborodásnak a függvényében. Erejét és legitimitását a közösségiség kiforrásának pillanatában nyerte el, ősi jellege tehát a *communitas* kialakulási fázisában gyökerezik. A népítéletek különböző formái a 18–19. század folyamán a magyar nyelvterület falutársadalmában a leghatásosabb elrettentő erejű büntetések közé tartoztak.¹⁸

A népítélet eszmeileg azonos a büntetőjogászok által kidolgozott ideális büntetés definíciójával. A büntetésnek ebben az értelemben zseniálisnak és hatékornak kell lennie, s minél gyorsabb és minél közelebb esik az elkövetett bűnhöz, annál igazságosabb és hasznosabb. Az emberi lélekben a bűn és büntetés eszméjének összekapcsolása annál erősebb, minél közelebbi az időbeli távolság a büntetés és a gaztett között (Szabó 2004: 95–96).

A népítéletek sajátos vonása, hogy nem válik ki egy vagy több nevesíthető egyén, hanem a megtorlás anonim. A több ember együttes fellépése miatt mindannyian a névtelenség homályába vesznek, a büntetést végrehajtó személyeket a falu nem adja ki, s mivel a rend helyreállítása a cél, senki sem érzi azt igazságtalan vagy kegyetlen akciónak (Szócsné Gazda 2001: 8).

Kutatásaink és dokumentálódásunk eredményeként számos erdélyi és moldvai népítéletről szerezhettünk információt. A büntetések egyetemes jellege mellett bizonyítanak a népítélet végrehajtásának azonos mozgatórugói. E szankciók legalapvetőbb közös vonása, hogy a normaszegés által gerjesztett feszültséget a sértett társadalom hirtelen akarattal a kollektív megtorlás által vezeti le. Az alábbiakban néhány ilyen népítéletet mutatunk be.

¹⁸ Imreh István (Imreh 1973: 191–205) és Tárkány Szücs Ernő (Tárkány Szücs 1981: 792–806) az egész közösséget felbolygató népítéletekről, autonóm közösségi fellépésekről beszélnek.

a.) Időben a legkorábbi általunk ismert népítéletet Erdélyből a Szócsné Gazda Enikő néprajzkutató által közölt anyag jelenti. Vargyason 1792-ben egy részeges asszonyt gyújtogatásai miatt a falu férfijai feltartóztathatatlan dühükben az általa felgyújtott ház lángjai közé vetettek. Ez az eset azért is különös – mutat rá a szerző –, mert a büntetők kiléte kiderült, és a gyilkosság miatt a törvény büntetést kényszerített rájuk. A kutató által megtalált levéltári dokumentum éppen az a könyörgés, amellyel a falu lakói királyi kegyelemért folyamodnak falustársaik védelmében. „A véghetetlen károk és romlások mián újólag az haragra felgerjedvén, mintegy eszeken kívül visszatérnek újólag az hadnagy quartélyára s erőszakosan a már arestumba tett asszonyt, akár mint tiltotta légyen is akaradjukot az hadnagy, magukkal elvitték és az elégett épületek tűzébe bevették úgyannyira, hogy az említett asszony elégett” (Szócsné Gazda 2001: 8–9).

b.) Vráncsából hasonlóan erőskezü büntetőgyakorlatot jelez Henri H. Stahl. Itt – bár a 20. század elején a megerősödő világi hatalom intézményei már egy ideje elnyomták a régi közösségi törvénykezést – az ősök szokása, az erős közigazgatási egység eleven emléke jól kimutatható a híres „nereji ítélet” során. Az első világháború idején, 1916-ban, amikor a román csapatok visszavonultak Moldvába, és a németek még nem hatoltak be Vráncsába, dezertőr katonabandák kifosztották Nerej falut. „A községi előljáróság és a csendőrség elmenekült. A sorsára hagyott falu pedig lelke mélyén érezte, amint felébred és feltámad a múlt hagyománya. [...] most, hogy megszólaltak a vészharangok: a faluközösség visszazserezte a háború előtti hatáskörét. Újra ő az előljáróság, újra ő a csendőrség, fegyveres őrségeket szervezett, amelyek elfogják és átadják »az öregek« igazságszolgáltatásának a gonosztevőket. A halálraítélteket »az ország« szokásainak megfelelően a falu színe előtt nyilvánosan végezték ki” (Stahl 1992: 49–50).

A példán láthatjuk, hogy az ősi törvényeket még magában hordozó elzárt hegyi falu közössége a krízishelyzetben csődöt mondó hatósági kontroll miatt azonnal visszatért a korábbi ellenőrző gyakorlathoz. Az akkor már állami törvények tiltotta kivégzések végrehajtását szintén a krízishelyzet indokolta és tette szükségessé.

c.) A Moldvában híressé vált szabófalvi lincselést, amely lényegét tekintve semmiben sem különbözik az erdélyi és a vráncsai példaktól, az Imreh–Szeszka szerzőpáros ismereti először. 1949-ben rablógyilkosság történt, amely során megölték a falubeli kocsmáros. A tetteseket a hatóság elfogta, és a helyszínre kísérte, hogy mutassák meg, hogyan történt az eset. Az összesereglett döbbszent falubeliek akkor ismerték fel, hogy a gyalázatos tett elkövetői közt szabófalvi is van, s a falut ért szégyen elviselhetetlensége miatt a helyszínen agyonverték a gyilkost (Imreh–Szeszka 1978: 202).

Az archaikus büntetés a hirtelen indulatból fakadó azonnalisága miatt az önbíráskodással mosható egybe. Népítélet jellegű büntetésről mégis olyan megtorló akció esetén beszélünk, amikor a büntetés végrehajtását a faluközösség vagy annak több képviselője végzi. Az önbíráskodás többnyire egyéni büntetéseket fed.¹⁹ A szabófalvi adatokból

¹⁹ Kotics József az egyéni akciót önbíráskodásnak, a közösségi büntetést kollektív önbíráskodásnak nevezi (Kotics 2001a: 34). Fogalomhasználatunkban az igen kifejező erejű *népítélet* a kollektív önbíráskodást fedi.

egyértelműen kiderül a közös büntető akciók népítélet volta, valamint az, hogy az ilyen jellegű kollektív fellépések mindannyiszor előfordulhattak, amikor különlegesen súlyos normaszegés történt. „...amikor úgy számították, hogy a gonosztevő bűnös, a faluból egybegyűlt 25 ember és megölték a gonosztevőt, s ezt a büntetést igaznak és jogosnak vélték, és mert egyesültek voltak, semmi sem történt velük. A büntetés érvényben maradt” (Imreh–Szeszka 1978: 202). A kipellengérezett tolvajok némelyikét „az emberek meg is ölték, mint S. A.-t, a mérlegsúlyokkal” (Imreh–Szeszka 1978: 201).

A kollektív büntetésforma Moldvában a szocializmus idején sem merült feledésbe. A kollektivitás ereje az államhatalom igazságtalan helyi képviselőivel szemben is hatékony fellépést, ugyanakkor immunitást, anonimitást biztosított. „Annak letörték a kertjeit, bétörték a zablakait, mikor eljött ez a dekretul nou (új dekretum). Nem ennek, annak! (Salamon Péternek, a primárnak) Békenték szarval! Bétörték a zablakait, s meggyújtották, hogy égjen el. Még szerencse, hogy nem gyűlt meg, mert elégett vala a zegész” (Gazda 1993: 196).

d.) Trunkban 2001-ben népítélet során mintegy hat órán át köpdöstek, ütöttek, gúnyoltak egy többszöri tolvajlásán kapott 70 éves öregasszonyt. Az éppen elemelt háromméteres deszkához kötözve, Krisztus megfeszítését imitálva, a gyalázások közepette (*húgatták*) hatalmas lármával végigvezették az utcán. A népítélet során a falu katolikus papja hallgatólagos beleegyezésével támogatta annak végrehajtását. Az esetet követően az idős asszony két évig eltűnt Trunkból, és a szomszédos településeken hányódott.²⁰

Az ítélet kollektív büntetési aktusként való végrehajtása a nyilvános térben, a tettenérés helyszínén zajlott. A lopott tárgyhoz való kötözés amellelt, hogy tudatosítani szándékozott a vétkes számára bűnösségét, és szimbolikus tartalommal telítve konkrétan is felmutatta a szankció okát a társadalom előtt, a legnagyobb emberi kinszenvedés, Krisztus keresztre feszítésének imitációjával jelezte a bűn keresztény súlyát és a felgyülemlett közösségi harag intenzitását.²¹

A közös igényből fakadó büntetés többletjelentést is közvetít: amellelt, hogy személyre szabott, a faluban garázdálkodó tolvajoknak is szól. Ilyen esetben a szankció erkölcsi kommunikációként funkcionál a szélesebb társadalom felé. Sajátos előadás, amely a jelentések széles tartományát közvetíti az aktuson résztvevők/befogadók felé (Garland 1997: 128). Az esetből fakadó narratívák révén pedig biztosítja a példamutatás mikrotársadalmi szintű elterjedését. Speciális reprezentációja elrettentő példaként szolgál, a deviancia elfojtásával egyidőben normalitást termel. A legitimnek tartott offenzív fellépés során a közösség újraalkotja saját nyilvános önképét, és lépéseket tesz az idealizált valóság megteremtésére. „A büntetési gyakorlat közvetítette reprezentációk nem pusztán a bűnözőknek

²⁰ Az esetet bővebben leírva és értelmezve közöltük (Kinda 2005: 21–56).

²¹ Keresztre feszítés alatt nem a rómaiaknál szokásos halálos büntetés, hanem olyan megszégyenítő testi büntetés értendő, mint pl. a kikötés a katonaságnál. Lopásemény keresztre feszítéssel való büntetésére magyar nyelvterületről a 16. század végéről van adat. „Bártfán 1596. febr. 16-án Jakab, egy sárpataki illetőségű özvegy fia, alig 17 éves, több lopás miatt, melyeket részint a helységbeli bíró házában, részint pedig az iskolában követett el, keresztre feszítettett (*cruci affixus est*)” (Vajna 1906: 141).

szóló figyelmeztetések: pozitív szimbólumok, melyek hozzájárulnak a szubjektivitás, a hatalmi formák és a társadalmi viszonyok kialakításához” (Garland 1997: 145).

A fenti példákból jól látható, hogy a 19. századra visszanyúló közösségi emlékezetben fennmaradt népítéletektől a sor napjainkig terjed. A székely és csángó faluközösségek életét szabályozó normák nem mindig álltak összhangban a világi és az egyházi rendszabályokkal. A Székelyföldön jóval korábban megindult polgárosodás és mentalitásváltás miatt a későbbiekben itt-ott előforduló, az egykori archaikus büntető rendszerre utaló elemek, törekvések kirívóbbak, anakronisztikusként hatnak. Így azt az 1991-es csíkmindszenti egyházhatározatot, amelyben az egyház hajlott korú tanácsosai az egyházfenntartó járulékok befizetésének elmulasztását drasztikus, középkori jellegű szankcióval kívánják megtorolni – „nem katolikusok temetése a temető szélében vagy az akasztottak között lesz, attól eltérően, hogy hozzátartozói katolikusok voltak, mellettük helye nincs” –, Tánczos Vilmos a letűnt középkori–újkorai rendtartás egyik utolsóként felbukkanó nyomaként értelmezi. Miközben a templomkapura függesztett dokumentum a közösség érdekét védi, konzervál, védelmez egy olyan örök érvényűnek hitt állapotot, amely régóta letűnt, sőt azt is feledni látszik, hogy az azt kitermelő közösség már nem is létezik – írja a szerző (Tánczos 1994: 100).

A csángóföldi faluszéki ítélkezés és az ősi életrendben gyakorolt falusi büntetőeljáráások formái az ismert európai általánosba kapcsolódnak. A falura szégyent hozó, közösségellenes embert, a gyilkost meglincselő kollektív népi büntetés arra is utal, hogy itt hosszabb élettartammal rögzítődött sok olyan szokás, amely hajdan a székeleknél sújtotta kegyetlen büntetéssel azokat, akik a közösséggel szembe fordultak. A 20. században a halványuló hagyományos csángó rendtartás jele, hogy aki nem követte a közösség határozatát, az állami döntéshez folyamodhatott, s az illetékes törvényszék által kiszabott – sokszor enyhébb – büntetést köteles volt végrehajtani (Imreh–Szeszka 1978: 197–201).

Meztelenséggel és ürülékkel való gyalázás

A rituális meztelenségnek világszerte erős jelképiséget tulajdonítanak. A test természetes állapota csak azokban a kultúrákban nyert szimbolikus jelentőséget, amelyekben a ruhaviselet társadalmi normává emelkedett. Míg tradicionálisabb közösségekben a meztelenség hatékony gonoszelhárító, -eltávolító funkciójú, a modern kor embere számára a tiltakozás, a társadalomkritika megnyilvánulása a legutóbbi időkig, pl. a hippimozgalm keretében (Hoppál 2000: 157–158). A magyar nyelvterületen, pl. a moldvai csángó falvakban a rituális meztelenség napjainkban a feudalizmust idéző tradicionális közösségekben betöltött mágiikus funkcióval – „akkor az asszan nekifogott, kiótt a haját, levetkezett, a házba lepcsegett, imádkozni fogott” (Peti 2007: 293) –, és a tiltakozás, ítélet újkorai–modern kori formájában, gúnyolódásként egyaránt előfordul.

a.) *Verbális szint.* A meztelenséget felhasználó vagy az azzal valamiféle kapcsolatban lévő büntetésformák közül enyhébb a szóban sújtó, káromkodó-gyalázkodó szankció, a

becsmérlés.²² Az egyéni haragot hordozó gyalázkodás éppen a trágár szavak használata miatt sértő. Formailag és tartalmilag a szidalmazással, az átokkal, a káromlással, káromkodással mutat rokonságot, célja valakinek vagy valaminek indulatos, goromba szavakkal való becsmérlése, gyalázása (Albert 2007: 44). A becsmérlés támadó, trágár jellege miatt a szankcionáló minősége háttérbe szorult, és az egyházi és világi hatóságok által szigorúan büntetett megnyilvánulásként tartották számon a korábbi századokban.²³

Korábbi századok peres iratai tanúsítják, hogy ez az ítélkező, lealacsonyító verbális megnyilvánulás széles körben elterjedt módja volt a nézeteltérések, a nemtetszés kinyilvánításának. A gyalázás, becsmérlés célja a szankcionált fél emberségétől való megfosztása, s hangos nyilvánossága által a magyar nyelvterületen érvényben lévő, megszégyenítő *kikiabálás* büntetéssel mutat rokonságot.²⁴

A Székelyföldön fennmaradt jegyzőkönyvek annak bizonyítékai, hogy a megalázott fél nem nyugodott bele helyzetébe, és jogorvoslatért a hivatalos szervekhez fordult. Ezek a periratok dokumentálják, hogy a büntetésként, provokációként alkalmazott verbális gyalázást a társadalomban tabunak számító intim emberi testrészek (fenék, nemi szervek), illetve gyakran az emberi ürülék emlegetésével nyomatékosították.

Sajnálatos módon a csángó falvak esetében nincsenek korábbi évszázadok hivatalos világi törvénykezését, pereskedését bizonyító írásos dokumentumok, a fennmaradt egyházi okiratok pedig ilyen, vulgaritásban konkretizálódó világi konfliktusokat nem rögzítettek.

Az alábbi néhány kiragadott példa a 17. század végi Kovászna jegyzőkönyveiből származik.²⁵ Megjegyezzük ezek kapcsán, hogy e szankcionáló eljárás valamikori széles elterjedtségére utalhat, hogy igen gyakran asszonyok élnek a verbális büntető lehetőséggel.

Az 1691. március 21-i peres ügyet Tekintetes Nemzetes Thuri Ferenc, Orbai Székely Szék alkirálybírája, valamint ugyanannak a széknek esküdt ülnökei előtt a törvényszék helyén, Kovásznán vették fel. Eszerint „*Baratosi István deák uram, mint A[ctor]*,

²² A káromkodások gyűjtőfogalmát Eperjessy Ernő a funkciójuk és tartalmuk szerint csoportosította, elkülönítve az átok, szitok, szidalom, szidás, becsmérlés, káromkodás, istenkáromlás, nyelvi környezetszennyeződés, ocsmány beszéd, csúnya beszéd, pajzán szövegek, mágikus népszokások, ráolvasások, termékenységvarázsló szövegek, bajelhárító és rituális káromkodások, ártó szellemeket, kísérteteket, démonokat elűző obszcén szitkok formáit. Kitérőként vizsgálta az értelmezése szerinti *becsmérlés* fogalma nyújt segítséget, ami valamely személyt sértő, megalázó, gyalázó tartalmú és szándékú obszcén szöveg, tárgya az anya, apa, nővér vagy maga a sértést viselő személy triviális szöveggörnyezetben való emlegetése (Eperjessy 1999: 411–412).

²³ MNL, *káromkodás* címszó. A káromkodások, szitkok figyelmen kívül hagyásával a magyar népi vallásosság ismerete hiányos maradna – érvel ezek kutatása mellett Eperjessy Ernő. Lásd (Eperjessy 1999: 399). Bennünket jelen esetben nem az Istent és a szenteket szidó káromkodások, hanem az embert becsmérlő trágár szókimondások és az ehhez kapcsolódó gesztusok vizsgálata érdekel.

²⁴ A kikiabálást büntetlenül az év bizonyos napján végezhetette a falu közvéleményét megtestesítő csoport, tárgya az eltelt év deviáns eseményeinek nyilvánossá tétele általi szankcionálás volt. Ezt a büntető szokást a Mezőségen *kiabálás a hegybe* megnevezéssel alkalmazták Szent György napján (Zsigmond 2004: 73–80). Vráncsában ugyanezt a szokást *kikiabálásként* nevezik meg (Gusti 1976: 193). A felvidéki Rozsnyón a meghatározatlan időben – éppen ezért a hivatalos büntetéssel járó – szervezett kikiabálás szokását macskazene-ként ismerték. Ennek a bosszúból táplálkozó büntetésnek az európai etnológiában a *Charivari* megnevezése terjedt el (lásd Kotics 2001b: 49–60).

²⁵ Orbaiszéki törvénykezési jegyzőkönyvek. A források átirrt változatainak és magyarázatainak rendelkezésünkre bocsátásáért Fehér János művészettörténésznek tartozunk köszönettel.

proclamáltatta per Jakobom Jancso Mircse Jánost, baratosit, mint I[nctus]t. De die et anno, locoque protestatur, ugyan Orbai székbén, Baratoson diffamált salvum sit lélek bestye lélek kurva fiának, rossz embernek, salvum sit, szarik a nemes emberségembe, diversis locis ugyanazon szitkokkal diffamált.” A lap szélén feltüntetett „P[rohibita] e[odem] d[ie].” azaz „Tagadva ugyanazon a napon.” jelzi, hogy az alperes tagadja, elmentmond a becsületében sértett felperes által jelentetteknek, ezzel tulajdonképpen kezdetét veszi a per.

Ugyanígy járt el az 1691-es jegyzőkönyv szerint a megsértett „*Porsolt György deák uram*”, akire a fenti Jakobom Jancso Mircse János „*Orbai székbén, Baratoson, az Andrad István kapuja tájatt rám támadott, diffamált, salvum sit, hogy szarik az nemes emberségembe. Ergo az rám támadásért potentián, a szitokért homagiomon kívánom convincáltatni.*”

A család offenzív magatartására vall, hogy az ugyanott 1691. május 9-én felvett jegyzőkönyvi bizonyíték szerint Mircse János felesége is kivette részét a szóbeli gyalázásból; itt épp egy féltékenységből induló támadásáért idézik törvény elé „*Jacobum Jantso Marti Istvánnét, Judítot.*” „*Orbai székbén, Pavan, magam jószágomon lévén, sine justa causa az Incta házamra be szidott maga jószágáról, ilyen szókkal salvum sit, menj be, köpe, az törvént megkövetem, megötte immár az seggemet, s edd meg immár a szaromot is, tőlem ne félc[s] azt az urad baszott farkát, tugsd [!] be estve az ösztövé valagadba, s vonasd ki reggel.*” [...] Természetesen ezt a vádat is még aznap letagadta a beidézett fél.

Ugyanebben a hónapban ürülékkel való gyalázással illették a székely szék tagjainak határozatát is: „*az Actor ő kegyelme ilyen szót is mondott: hogy az mint az marhák felől delibéráltak becsületes szék tagjai, salvum sit, enyém az szar, s tiéd az ökör, cum venia sit dictum, szarik abban a deliberatumban, az kit akkor ítélték.*”

1692 júliusában a kovásznai Tiszteletes Bálint pap idézi törvény elé „*Casparu[m] Marti Mihalez Miklósnét, Suskát, mint Inctát. Salvum sit cum salvo honore sit dictum, olyant mondott nekem, szarik az szájamban.*”

b.) A *gesztusok nyelve*. A társadalomfejlődés egy korábbi fázisában lévő – a feudális viszonyokkal gyakran összehasonlított (Pozsony 2005: 171–190) – moldvai társadalomban a kommunikáció a legkifejezőbbben a gesztusok nyelvén valósul meg.²⁶ Az alábbiakban hozott példákat vizsgálva úgy látjuk, hogy a trágár szitkokon túl valóban a gesztusok rendelkeznek a legelemibb kifejező erővel a nemtetszés véleményének kinyilvánítása, az elutasító magatartás kifejezése során.

A 19. századi feudalizmus korabeli Erdélyből a gesztusok sokatmondó nyelvét két példával illusztráljuk. „*Fodor Sigmondnének Komjattzei Mihájnén a maga mezitelen seggit meg mutatván azt mondotta ütegetvén tenyerével tsak annyit félek mint a segemtől így boszantota*”²⁷

²⁶ „A feudalizmus a gesztusok világa, nem pedig az írott szóé.” (Le Goff, idézi Gurevics 1974: 35).

²⁷ 1803, Aranyosrákos. EMSzT, csak címszó. Az adatot Szócsné Gazda Enikőnek köszönjük.

A háromszéki Szörcse egyik jegyzőkönyvében a csúfolódó fél is a meztelenség provokatív mutogatását, a meztelen emberi fenékkal való gyalázást alkalmazza. Közzöljük a jegyzőkönyv teljes szövegét: „*Mü a kik ide alább Neveinket leirattuk adjuk ezen igaz hitünk szerént vallott bizonyság Levelünket arrol: Hogy mindnyáján Szomszédóságába lakván, véghetetlen és el Szenvedhetetlen fertelmes tselekedetei között Rupa Farkas Kováts Mester embernek el szenvedvén, a' többek között el ment a' Titt. Donát Elek Ur kapujában (sit venia) szükségétélire, a' mezitelen fenekit a' Kapun bé tartotta ezt rikoltozván, nékem minden ember tsak ennyi, így veszem számba, és tsak ennyit félek, s midőn kérdettük volna, hogy azt az bestelenséget miért tselekszi, azt felelte: Hogy neki mind parantsolatból, mind pedig szükséges képpen oda kell járni szükség tételre, mert alább valo helyet nem talál. Melynek így létéről a' mi igaz hitünk szerént tulajdon nevünk alá iratásával és kereszt vonásunkal meg erősítve bizonyságot tészünk Szörtsén Május 28-kán 1825. Prov. Bokdány Mihályne x / Imreh Josefne x / Pataki Istvánné x.*”²⁸

Számos európai párhuzam bizonyíték arra, hogy a büntetés kiszabásakor az ítéletet hozó szerv a normaszegés aljasságát szemléltetve pl. paráználkodás, házasságtörés esetében a szalmakoszorú mellett arra kötelezte a bűnöst, hogy trágyás taligát húzzon végig az utcán, vagy meghatározott időt töltsön el a disznóólba zárva (Dülmen 1990: 68, Ilyés 2005: 78–80). A pellengérré állított elítéltnak ugyanakkor az egybegyűltek nem csak szidalmakat, de „mocskot és ürüléket is vágta a fejéhez” (Dülmen 1990: 67). Az excrementum a népi kultúrában az értéktelenséget, az abszolút szemetet, a meggyalázó becsületfosztást jelenti (vö. Chevalier–Gheerbrant 1994, *excrementul*). Kevésbé civilizált társadalmakban az ürüléket a feldühödött személy az ellenfelének arcára kenheti, ez jelenti ugyanis a sértés és a harag legerősebb kinyilvánítását, hagyományos megtorlását.²⁹

Ha időben és térben kicsit közeledünk a moldvai csángó társadalomhoz, látni fogjuk, hogy – ismerve jelentését – ugyanezt az elementáris szimbólumot alkalmazzák a legkülönbözőbb megalázásokra. Az alábbi szöveget a világháborús meghurcoltatások emlékeinek felidézése során jegyezte le Gazda József egy csángó faluban: „... leraktak a vagonból, s bevittek egy – úgy mondtuk – egy bojárházhoz. Akkor melliknek jó szíve vót, vetett bé kenyeret. Másik emberganyét vetett oda. Náluk a zorosoknál ott van a vecseu a zutcán, met ugye ott megállnak s oda. Itt es nálunk Klézsébe, mikor menek le, s látok, hogy az út mellett van egy ullian, azt mondom, hogy közél vagyok a zorosokhoz. Ha Jásba menek, ott még közelebb vagyok. Használják ott ezt a szokást... Osztán egy vetett nekem egy ulliant, mint a korn [kifli – K. I.]. De emberkorn vót! Érted-e?! Rágni fogtam, verekedtünk ritta, míg fel tudtam venni. Hárman rágtunk belőle. Mikor én rágni fogtam, éreztem, hogy emberganyé.” (Gazda 1993: 111)

Interjúkötetében ugyanő közli a más kontextusban korábban már idézett büntető esemény leírását is, amely során az emberi ürüléket alantas szimbólumként alkalmazta a falu indulatos lakossága: „Annak letörték a kertjeit, bétörték a zablakait, mikor eljött

²⁸ Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár, F. 65/1, Fasc. VI. 44. Az adatot Szócsné Gazda Enikőnek köszönjük.

²⁹ A példa a középfrikai *lele* kultúrából származik (Douglas 2003: 34).

ez a dekretul nou (új dekrétum). Nem ennek, annak! (Salamon Péternek, a primárnak) Békenték szarval! Bétörték a zablakait, s meggyújtották, hogy égjen el. Még szerencse, hogy nem gyúlt meg, mert elégett vala a zegész.” (Gazda 1993: 196) Ebben a nyilvános megalázó büntetésben részesült Klézse egyik papja is az 1990-es évek elején, amikor egyértelmű jelképpel tudatosították benne a közösség álláspontját: *A papot nem szertették. Elvadozták. Amit csántak nem volt szép. [...] Megkenték szarral a papnak az ajtóját, mennyen el innét. Megkenték, asszonyok, osztá elmentek. Vót a páter, osztán megharaguttak s hajtották el...*

Erdélyi és vráncsai adataink szerint a megcsúfolás egyik hasonló módja a kerítés, kapu kátránnyal való leöntése, bekenése. A kátránynak mint fekete, szennyes anyagnak a használatában ebben a kontextusban az ürülék büntetésben való alkalmazásával mutat rokonságot, annak szelídebb változataként értelmezzük.

A szociológus Dimitrie Gusti jegyzi le, hogy egy vráncsai faluban a 20. század derekán visszajáró kísértet szedte az áldozatait, állatok hulltak el, majd emberek haltak meg. A falubeliek, amint rájöttek, hogy melyik halott jár vissza, „megtettük mi azt, amit kell; amit tudunk. Lám, mert még most is a kerítésen vannak a jelek: olyan kátránnyal és fokhagymával rajzolt keresztet. De hiába!” Visszaemlékeztek, hogy még életében fegyelemre intették a különleges „rossz fehérnépet”, aki „zöld szemekkel járkált ebben a fehér világban”, mi több, a pap is figyelmeztette a kevélyen járó, orrát fennhordó fiatal asszonyt a templomban, hogy „lassabban a testtel”, de nem használt. „De ő, a gonosz fehérnép azt hiszi, abbahagyta? Esze ágában sem volt. Pedig mit meg nem csináltunk véle. Egy éjjel még a kerítését is bemázoltuk kátránnyal. Nevetségessé tettük.” (Gusti 1976: 184–185)

Az előző, népiéletekről szóló fejezetben mutattuk be annak a trunki asszonynak az esetét, akit a sorozatos lopásai miatt a falu évekre elűzött otthonából. Ennek a csángó példának is voltak gyalázó, megszegyenítő eseményei, amelyek fokozatosan előkészítették az idős asszony tragédiáját. Emlékezzünk vissza, hogy a tolvaj állandó megfigyelését és tetten érését özvegy szomszédasszonya tűzte célul. A lopással gyanúsított haragjában megígérte az önkéntes megfigyelőnek, hogy csúffá teszi. Lopási akciója sikerén felbuzdulva, az egyház deszkájával a vállán elkövette a Moldvában különösen durvának számító hajlékgyalázást: *Leganyélt egy éjen a kapujába... mámá. Az övébe, oda. S mikor [reggel] kijött az asszony, akkor belétyiport beléje. Gesztusával bebizonyította önmagának és az őt ellenőrző özvegynak, hogy túljár a konformitást rákényszerítő közösség eszén. A vérig sértett fél számára most már becsületbeli dolog volt a templom épületanyagát orozó szomszédasszonya leleplezése. A tolvaj lefülelésének körülményei is összefüggnek a meggyalázással: a tolvaj éjjeli háromkor deszkával vállán a siker élményétől és a bosszútól fűtve ismét lekuporodott ellenfele kapujába a gyalázás megismétlésére. Vesztére, mert ez alkalommal „a falu szeme” rajtakapta, s a rikoltozásra előkerült vejével legyűrték és a deszkára kötözték a tolvajt. *Eccer megcsinálta, nem fogták meg. Kettedikszer megcsánta, megfogták.**

Tolvaj és megkárosított közti hasonlóan gyalázó interakciót jegyeztek 2007-ben Kézdivásárhelyen. Az itt elkövetett gyalázás nem véletlenszerűen fordul elő, ugyanis éppen a moldvai csángó kultúrával kapcsolatos, s a moldvai csángó és a székely kultúrák

tudati eltávolodásának jele, hogy az idegen környezetben félremagyarázták annak jelentését. A 17 éves, ojtozi otthonából mintegy fél éve megszökött csángó fiú női ruhába öltözve fosztogatott a felsőháromszéki városban. Az ott eltöltött idő alatt hét betörést és lopást, és körülbelül ugyanennyi lopáskísérletet hajtott végre. A rendőrség közbelépését kérő 95 éves többször kifosztott öreg ajtaja előtt a harmadik betörést követően az érkező rendőrök a korábbi moldvai példákban ismert hajlékgyalázás nyomaira bukkantak: „A nyomozók nem csak a hűlt helyét találták a betörőnek, »ajándékképpen« a küszöb előtt egyéb is gőzölgött.” (Valentina, a szoknyás betörő. *Székely Hírmondó*. 2007. febr. 27.) Az újságíró, nem ismerve e szankciót hordozó szimbolikus attitűd mély kulturális gyökerekkel rendelkező valós jelentését, egyébbel magyarázta a tolvaj jelzését. „úgy látszik, a gyomra nem bírta a feszültséget” – vélekedett a szerző, nem sejtve, hogy a fiziológiai szükséglet a tolvaj szimbolikus felülkerekedésének kifejezője volt a többszöri sikeres lopás után nyomába eredő gazda és a rendőrség felett.

Összegzés

Tanulmányunkban a moldvai csángó falvakban alkalmazott büntetések rendszerét próbáltuk bemutatni. Nyugat-európai, székely és csángó példák párhuzamba állításán keresztül az újkori és modern kori büntető szokások egységes, összeurópai jellegét hangsúlyoztuk. A legjellemzőbb csángóföldi büntetések ismertetésével a normaszegések megtorlásának, a rend helyreállításának archaikus formáit, mélyebb kultúrtörténeti rétegekben való gyökerezését emeltük ki. Az itt bemutatott kultúrszelet a választott témából adódóan természetesen sarkított ismertetése a csángó társadalomnak, annak kiemelt társadalmi gyakorlatát, a szankció és a bosszú szociális és szokásjogi kereteit körvonalazta. Dolgozatunk ebből fakadó egyoldalúságát Imreh István székelyföldi törvénykezési jegyzőkönyveket elemző dolgozatának idevágó soraival magyarázzuk: „A falujegyzőkönyvek – és ezt is meg kell mondanunk – nem tartanak hízelgő tükröt őseink elé, sőt vitáik közben, gyengeségeiket eláruló pillanataikban is élénk varázsolják esendő és gyarló ember módra élő elődeinket. Gondoljunk azonban arra, hogy ha mi ma a törvényszékek jegyzőkönyveiből akarnók megismerni napjaink emberét, szükségszerűen sötétebb lenne a valóságosnál a róla alkotott képünk. Ami a faluközösség történetében talán mindennek ellenére önértetet adó, valóságos önértéktudatot növelő, az az, hogy itt vigyázattal éltek: ne válják ember embernek farkasává, s volt szándék és képesség arra, hogy emberség és értelem diktálta szép rendbe fogják egybe a természettel, uraikkal oly nehéz küzdelemben élőket. Így volt ez természetes módon mindenütt az országban. Különösképpen Moldva rázeş falvaiban, a havasalföldi moşneni községekben, a szász communitiesokban...” (Imreh 1973: 90). A csángó közösségek külső reprezentációját, pozitív minősítését, az egységes kultúra képének kifele történő felmutatását a település lakóinak nagy hányadát kitevő gazdák határozták meg, akik a deviáns egyénekkal szemben túlnyomó többségben voltak (vö. Veres 1984: 54), s egyben ők képviselték az ítélkező közvéleményt is. A hagyományos csángó közösségek 20. századi felbomlásával létrejött erősen tagolt társadalomban felszámoló-

dott az egységes közvélemény, az egységes normarendszer halványulásával alaptalanná vált a társadalom következetes ellenőrzése, s ezzel nagyrészt megszűntek a társadalmi rend rehabilitálását biztosító kollektív büntetések is. A 20. század végi–21. század eleji időszakot a hagyományos és modern világszemléleteket keverő szerkezet nélküli kulturális átmenet jellemzi (Tánczos 2000b: 208), amelyben a valamikori archaikus szokásjogi rendszer anakronisztikusságát jelzik a (népi) igazságszolgáltatásban fel-felbukkanó büntetőelemek, melyek mögül jobbra kivesztek a hagyományos kulturális tudatformák.

Szakirodalom

ALBERT Ernő

2007 Káromkodás. Csíki és háromszéki adatok. In: SZÓCSNÉ GAZDA Enikő – S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 7. Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 43–60.

CHEVALIER, Jean – GHEERBRANT, Alain

1994 *Dictionar de simboluri*. II. Editura Artemis, București

DOUGLAS, Mary

2003 *Rejtett jelentések. Antropológiai tanulmányok*. Osiris, Budapest

DURKHEIM, Émile

1997 A társadalmi tények magyarázatával kapcsolatos szabályok. In: BOHANNAN, Paul – GLAZER, Mark (szerk.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Panem–McGraw-Hill, Budapest, 326–352.

DÜLMEN, Richard van

1990 *A rettenet színháza. Ítélezési gyakorlat és büntetőrituálék a kora újkorban*. Századvég Kiadó–Hajnal István Kör, Budapest

EGYED Péter

1981 „A communitas egy test.” A kettős parancs modellje. *Korunk* XL. (1) 13–20.

EPERJESSY Ernő

1999 Szitkok, átkok, káromlások. Adatok a káromlások néprajzához. *Ethnographia* 110. (2) 399–414.

EMSzT

1978 *csak*. In: SZABÓ T. Attila (szerk.): *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. II. kötet (Cs–Elsz). Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

FOUCAULT, Michel

1990 *Felügyelet és büntetés. A börtön története*. Gondolat, Budapest

1999 Őrület és társadalom. In: Uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk 2000, Debrecen, 252–270.

FRIEDEL, Egon

1994 *Az újkori kultúra története*. III. Holnap Kiadó, Budapest

GARLAND, David

1997 A büntetés és jelentései. In: ZENTAI Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Osiris Kiadó–Láthatatlan Kollégium, Budapest, 127–147.

GAZDA József

1993 *Hát én hogyné siratnám. Csángók sodró időben*. Szent István Társulat, Budapest

GUREVICS, A. J.

1974 *A középkori ember vilásképe*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest

1987 *A középkori népi kultúra*. Gondolat, Budapest

GUSTI, Dimitrie

1976 *A szociológiai monográfia*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

HALÁSZ Péter

1991 Egyházi jövedelmek a Román környéki csángó falvakban. In: Uő (szerk.): *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 545–556.

HANKISS Ágnes

1978 *A bizalom anatómiája*. Magvető Kiadó, Budapest

HANKISS Elemér

2004 A büntudatról. In: Uő.: *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Osiris Kiadó, Budapest, 271–300.

HELLER Ágnes

1994 *Általános etika*. Cserépfalvi Kiadó, Budapest

1996 *A szégyen hatalma*. Orisis Kiadó, *Két tanulmány*. Budapest

HOPPÁL Mihály

2000 meztelenség. In: HOPPÁL Mihály – JANKOVICS Marcell – NAGY András – SZEMADÁM György: *Jelképtár*. Helikon Kiadó, h. n. 157–158.

ILYÉS Sándor

2005 A megesett leány büntetőritusai a moldvai csángóknál. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 57–91.

IMREH István

1973 *A rendtartó székelly falu. Faluközösségi határozatok a feudalizmus utolsó évszázadából*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1983 *A törvényhozó székelly falu*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

IMREH István – PATAKI József

1992 *Kászonszéki krónika 1650–1750*. Európa Könyvkiadó–Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest

IMREH István – SZESZKA ERDŐS Péter

1978 A szabófalvi jogszokásokról. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 195–207.

KALLÓS Zoltán

1993 Gyűjtési élményeim Moldvában. In: PÉTERBENCZE Anikó (szerk.): *„Moldovának szíp táiaind születem...” Magyarországi Csángó Fesztivál és Konferencia*. Jászberény, 95–109.

KESZEG Vilmos

2001 Az írás és a beszéd konfliktusa. Egy írástudó asszony „pere”. *Néprajzi Látóhatár X.* (1–4) 135–149.

KINDA István

2005 A társadalmi kontroll és intézményei a moldvai falvakban. Normák, normaszegők és szankciók a csángó társadalomban. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 21–57.

2006 A pap helye és szerepe a lokális társadalom életében. In: DIÓSZEGI László (szerk.): *Veszélyeztetett örökség, veszélyeztetett kultúrák. A moldvai csángók*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 147–156.

KOTICS József

2001a Erkölcsi értékrend és társadalmi kontroll néhány moldvai csángó faluban. In: Uó: *Mások tekintetében*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 27–48.

2001b A Charivari szokása Rozsnyó kézműves közösségében a 19. században. In: Uó: *Mások tekintetében*. Miskolci Egyetem, Miskolc, 49–60.

KŐMÍVES Noémi

2001 Mindennapjaink szövegei: a pletyka. *Néprajzi Látóhatár X.* (1–4) 205–225.

LACZKÓ István

1994 Emlékek egy moldvai csángómagyar életéből. (Önéletírás) In: FORRAI Ibolya (szerk.): *Csángók a XX. században. Élettörténetek*. (Néprajzi Közlemények XXXIII.) Néprajzi Múzeum, Budapest, 87–207.

MIKLÓS Zoltán

2005 Öröklési jogszokások a moldvai csángóknál. In: KINDA István – POZSONY Ferenc (szerk.): *Adaptáció és modernizáció a moldvai csángó falvakban*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 101–131.

MNL – Magyar Néprajzi Lexikon

1980 *káromkodás*. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*. III. kötet. (K–Né). Akadémiai Kiadó, Budapest

PETI Lehel

2007 Offenzív mágikus rítusok a moldvai csángó falvakban. In: SZŐCSNÉ Gazda Enikő – S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7*. Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 285–309.

POZSONY Ferenc

2005 A moldvai csángó magyar falvak társadalomszerkezete. In: Uó: *A moldvai csángó magyarok*. Európai Folklór Intézet, Budapest, 171–190.

STAHL, Henri H.

1992 *A régi román falu és öröksége*. Encyclopaedia Transylvanica, Budapest

SZABÓ András

2004 Recepció és kreativitás a büntetőjogban. In: SAJÓ András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogtudományban. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához*.

Áron Kiadó, Budapest, 72–136.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2001 Egy vargyasi népitélet 1792-ből. *Erdővidéki Lapok* 3. (5) 8–9.

TÁNCZOS Vilmos

1994 „Temetése a temető szélében vagy az akasztottak között lesz.” *Korunk* V. (6) 99–101.

2000a „Deákok” moldvai magyar falvakban. In: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 175–205.

2000b Egyház, vallás – népi kultúra. In: Uő: *Keletnek megnyílt kapuja*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 206–232.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Gondolat, Budapest

VAJNA Károly

1906 *Hazai régi büntetések*. I–II. Nyomatott Lőrintz János „Univer” Könyvnyomdájában, Budapest

VERES László

1984 *Erkölcsei normatívák és tevékenységi típusok*. Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen

VINCZE Gábor

2004 Bevezető. In: Uő (szerk.): *Asszimiláció vagy kivándorlás? Források a moldvai magyar etnikai csoport, a csángók modern kori történelmének tanulmányozásához (1860–1989)*. Teleki László Alapítvány–Erdélyi Múzeum Egyesület, Budapest–Kolozsvár, 13–61.

ZSIGMOND Győző

2004 Szent György-napi szokások és erkölcsi normák. In: Uő (szerk.): *Szent György és napja a magyar néphagyományban*. Medium Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 73–82.